

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ СБ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Постановка проблеми. Відповідно до п.1 ч.5 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його [1]. Зрозуміло, що обґрунтованість та об'єктивність висновку експерта можлива лише у випадку, якщо в процесі збирання речових доказів (об'єктів) та їх подальшого експертного дослідження застосовуються науково обґрунтовані методи і методики, що дозволяють отримати достовірні результати. Таким чином, науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності має надзвичайно важливе значення та полягає у забезпеченні проведення судових експертиз на науковій основі, створенні необхідних умов для повноцінного використання експертом новітніх досягнень науки і техніки.

В умовах глобального поширення ІТ-технологій та впровадження їх у всі сфери суспільного життя небезпека злочинів, які вчиняються із застосуванням сучасних інформаційних технологій, збільшується в рази. Складність технологічних рішень та, відповідно, ще більша складність «хакерських» прийомів зламу цих технологій потребують від судового експерта глибоких теоретичних знань і вмінь не лише щодо комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, але й стосовно механізмів захисту і прийомів їх подолання. Це, у свою чергу, зумовлює особливу актуальність науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, що здійснюється саме в рамках розслідування кіберзлочинів, тобто злочинів, що вчиняються за допомогою сучасних можливостей комп'ютерної техніки, мереж та програмного забезпечення, оскільки під час їхнього розслідування слідчий практично не зможе обійтися без використання спеціальних знань судового експерта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності у різні часи займалися провідні українські науковці та іноземні вчені: Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсен'єв, В. П. Бахін, В. В. Бірюков, М. Є. Бондар, А. І. Вінберг, Д. Ю. Гамов, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Г. І. Грамович, Г. Л. Грановський, Ф. М. Джавадов, А. В. Дулов, О. М. Зінін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. А. Колесник, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, Г. М. Надгорний, І. В. Пиріг, А. О. Полтавський, О. Р. Росинська, О. Г. Рувін, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, Н. І. Шахтаріна, Ю. В. Шепітько, М. Г. Щербаковський, О. Р. Шляхов та інші.

Значний внесок у розроблення та апробацію методик проведення судових експертиз в системі Служби безпеки України здійснили Т. В. Будко, О. А. Гуменський, С. О. Любченко, Ю. Ю. Нізовцев, О. І. Охріменко, В. С. Серьогін та інші вчені й експерти-практики. Незважаючи на досить широкий спектр досліджень із цієї проблематики, окремі питання й досі залишаються недостатньо опрацьованими. Зокрема, це стосується проблем, що пов'язані з розробкою та впровадженням науково-методичних матеріалів (експертних методів, методик, методичних рекомендацій, інструкцій тощо) для проведення комп'ютерно-технічних досліджень у сфері протидії кіберзлочинам.

Отже, **метою статті** є розгляд окремих проблемних питань науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності експертних підрозділів СБ України, зокрема,

за напрямком комп'ютерно-технічних досліджень, аналіз чинників, що зумовлюють вказані проблеми, та вироблення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Питанню науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні останнім часом приділяється особлива увага. Його актуальність пов'язана з необхідністю оптимізації використання спеціальних знань у судочинстві для уникнення можливих експертних помилок і, як наслідок, виключення помилкових судових рішень [2–4].

Відомі вітчизняні вчені-криміналісти В. П. Бахін, В. К. Лисиченко та І. В. Гора визначають науково-методичне забезпечення слідчої діяльності та розслідування злочинів, як створення умов для запровадження досягнень науки й техніки в практику, що охоплює апробацію, уточнення умов і порядку застосування, розроблення методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовку користувачів тощо [5; 6]. На думку автора, таке визначення «науково-методичного забезпечення» буде розумно поширити і на судово-експертну діяльність з урахуванням особливостей підготовки експертних методик.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності державних спеціалізованих установ покладається на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

З метою реалізації зазначеного положення у відомчих судово-експертних установах повинні бути створені умови для: проведення наукових досліджень у галузі судової експертизи, розроблення найбільш досконалих методів і методик судової експертизи та максимального використання її можливостей при розслідуванні, розкритті, запобіганні й профілактиці кримінальних злочинів, судовому розгляді кримінальних, цивільних, господарських справ, справ адміністративного провадження, вирішення питань за межами судочинства.

Згідно з Указом Президента України від 2 квітня 2009 року № 213, яким внесені відповідні зміни до організаційної структури Служби безпеки України, функції експертної установи Служби безпеки України покладено на Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз (далі – ІСТЕ СБУ).

Відповідно до Статуту ІСТЕ СБУ, затвердженого наказом СБУ від 10 серпня 2009 року № 515, інститут виконує функції відомчої експертної служби СБ України. Зокрема, до його компетенції входить:

- розроблення новітніх експертно-криміналістичних засобів, технологій, розробок, методик і методів та їх впровадження в практичну діяльність;
- розроблення методик проведення судових експертиз та організація їх атестації і державної реєстрації в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- науково-методичне та інформаційне забезпечення експертної діяльності, аналіз експертної практики, розробка методичних рекомендацій та інші способи методичного забезпечення судово-експертної діяльності.

Аналіз експертної практики та наукових джерел свідчить, що підготовка науково-методичних матеріалів здійснюється переважно такими суб'єктами:

- закладами вищої освіти (далі – ЗВО), зокрема відомчими;
- розробниками судово-експертних чи техніко-криміналістичних засобів;
- спеціалізованими державними судово-експертними установами чи окремими експертами.

Кожен з наведених варіантів, на наш погляд, має свої позитивні та негативні риси, які будуть розглянуті далі.

Наукова та навчально-педагогічна робота працівників ЗВО, зазвичай, є їх основними видами діяльності. Першочерговим результатом науково-методичної практики працівників ЗВО є навчальні підручники, посібники та інша література, метою

підготовки якої є забезпечення навчального процесу. Таким чином, розробка науково-методичних матеріалів узгоджується з навчальними планами, проводиться систематично, на це окремо виділяється час. З одного боку, такий підхід дає змогу досить глибоко вивчити предмет, а досвід викладання допомагає якісно сформулювати навчальний матеріал – зрозумілою мовою, структуровано, з переходом від простого до складного тощо. З іншого боку, якщо викладач не має практичного експертного досвіду, результат може бути сумнівним. Зокрема, в одних випадках вчений (з відсутньою експертною практикою) може описати предмет дослідження лише частково, односторонньо, в інших випадках може описати застарілі та, відповідно, неефективні техніко-криміналістичні прийоми. А в окремих випадках навіть надати рекомендації, які можуть зашкодити при їх використанні під час проведення експертизи або під час застосування техніко-криміналістичних прийомів при проведенні слідчих дій.

Ні в якому разі не применшуючи вагомому внеску науковця в юридичну науку, як приклад, проаналізуємо положення дисертаційного дослідження В. А. Коршенка, присвячене теоретичним та методичним питанням проведення судової телекомунікаційної експертизи. Так, автор розглядаючи теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи, зазначає, що телекомунікаційна експертиза вирішує лише ідентифікаційні та діагностичні завдання, чомусь не згадуючи, що ця експертиза також вирішує класифікаційні (встановлення групової належності) та ситуаційні завдання. А розкриваючи стадії проведення телекомунікаційної експертизи, оминає своєю увагою – попереднє, роздільне, порівняльне та експериментальне (експертний експеримент) дослідження [7, с. 14, 15]. Неповне розкриття предмета, на жаль, не дозволить повноцінно використати вказану наукову працю під час навчання судових експертів за напрямком телекомунікаційної експертизи.

Іншим чином ситуація складається у випадку, якщо науково-методичними розробками займаються підприємства (організації), що розробляють різного роду експертно-криміналістичне обладнання та методичні матеріали. Основною метою діяльності таких комерційних компаній є отримання прибутку від продажу вказаного обладнання та матеріалів. Збільшення ж прибутку, у свою чергу, стимулює до створення якісного продукту. Таким чином, науково-методичне забезпечення у такому випадку стає додатком до технічних та програмних засобів. Іншими словами, це інструкції, методика, методичні рекомендації про те, як застосувати продукт фірми, щоб отримати необхідний результат (відповідно, результат дослідження буде відповідати усім критеріям, таким як: об'єктивність, наукова обґрунтованість, достовірність тощо). Як приклади можна навести програмно-апаратний комплекс Cellebrite UFED Touch, призначений для дослідження мобільних пристроїв (смартфонів, планшетів тощо) та спеціалізоване криміналістичне програмне забезпечення X-Ways Forensics, призначене для дослідження інформації на цифрових носіях.

З одного боку, як бачимо, позитивною стороною тут є висока якість і комплексний підхід: експерт отримує методикау дослідження та обладнання, на якому це дослідження можна здійснити. З іншого боку, зазвичай такі рішення є досить вузькоспеціалізованими, а методичні матеріали – як правило, інструкціями, ніж експертними методиками.

Найбільш ефективною, на нашу думку, є розробка науково-методичних матеріалів самими судово-експертними установами. Зумовлено це тим, що експерти краще за інших знають свої потреби в методиках, можливості технічного забезпечення тощо. До позитивних рис також можна віднести широкі можливості апробації та накопичення статистичних даних. Разом з тим тут також є негативні моменти. Науковою роботою експертам часто доводиться займатися паралельно зі своєю основною роботою – виконанням експертиз. Якщо врахувати значну завантаженість експертів (в окремих випадках експертизи розписані на декілька років вперед), можна зрозуміти, що для якісної наукової роботи елементарно не залишається часу.

В Українському науково-дослідному інституті спеціальної техніки та судових експертиз СБ України було розроблено низку методичних рекомендацій, які можуть використовуватися при проведенні певних експертиз в рамках розслідування кіберзлочинів, а саме: «Судово-експертне дослідження ознак втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом віддалених атак на відмову в обслуговуванні» [8], «Судово-експертне дослідження шкідливих програмних засобів» [9], а також «Дослідження програмних засобів щодо їх віднесення до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації» [10]. Разом з тим можна констатувати, що вказаної науково-методичної бази недостатньо для вирішення усіх можливих питань, які можуть бути поставлені перед експертом при розслідуванні кіберзлочинів. Проте основною роботою експерта, як вже наголошувалося, є виконання судових експертиз. Відповідно підготовка науково-методичних матеріалів залишається, на превеликий жаль, не пріоритетним завданням, тому кількість і якість такої методичної роботи не завжди відповідає нагальним потребам.

Слід також зазначити, що останнім часом набуває все більшого розповсюдження ще один перспективний напрямок отримання судовими експертами необхідних науково-методичних матеріалів. Поряд з гармонізацією законодавства України та практики його реалізації відповідно до міжнародних стандартів і досвіду європейських держав у сфері судово-експертної діяльності, також приводяться у відповідність до міжнародних стандартів і методики експертних досліджень, уніфікуються з методиками європейських країн. В рамках такої уніфікації існує можливість отримання від судово-експертних установ передових держав світу новітніх науково-методичних матеріалів, які, до того ж, вже є апробованими та впровадженими в судово-експертну діяльність на міжнародному рівні.

Так, в рамках ENFSI (Європейської мережі судово-експертних установ) однією з найважливіших умов ефективної діяльності судово-експертних установ є валідація (оцінювання придатності) судово-експертних методик. Валідація методик є важливим елементом системи забезпечення та контролю якості результатів експертних досліджень, а її практика широко поширена в судово-експертних установах в усьому світі.

Будучи інноваційними механізмами підвищення якості судово-експертної діяльності протягом останніх років, валідація і сертифікація методичних матеріалів з проведення судової експертизи обов'язково включаються в плани взаємодії судово-експертних установ.

Крім цього, стандартизація (уніфікація) експертних методик, єдині термінологічні стандарти, уніфіковані вимоги до судових експертів та програм професійної експертної освіти дозволять вирішити ще одну проблему – проведення судових експертиз на базі єдиного науково-методичного підходу.

Слід зазначити, що одним із критеріїв оцінювання кінцевих результатів службової діяльності за напрямом судово-експертного забезпечення в системі Служби безпеки України є саме показник підготовлених експертних методик, методичних рекомендацій та іншої науково-методичної літератури з питань судово-експертної діяльності [11].

Вбачаємо також пріоритетним напрямом підвищення ефективності науково-методичної діяльності експертних підрозділів СБ України – створення у Центрі судових і спеціальних експертиз ІСТЕ СБУ окремого підрозділу, спрямованого саме на науково-методичне забезпечення експертної діяльності в системі СБУ. До цього підрозділу варто призначати (обирати) висококваліфікованих експертів різних напрямків досліджень, які мають досвід наукової роботи, підтверджений науковими ступенями та вченими званнями. Основними завданнями цього підрозділу повинно стати:

– розробка експертних методів, методик та методичних рекомендацій за відповідними напрямками досліджень, організація їх апробації і впровадження у практичну діяльність;

- консультативна та/або безпосередня участь у проведенні найбільш складних експертиз та експертних досліджень;
- участь у проведенні слідчих дій та оперативних заходів, які потребують залучення спеціалістів найвищої кваліфікації;
- участь у розробці нормативно-правових актів, що мають відношення до судово-експертної діяльності експертних підрозділів СБ України та судово-експертної діяльності в Україні в цілому;
- консультативна допомога іншим експертам під час здійснення ними наукової діяльності (наприклад, підготовки наукових статей чи тез доповідей за тематикою експертних досліджень);
- методична робота зі слідчими та співробітниками оперативних підрозділів правоохоронних органів, інформування їх про сучасні можливості судових експертиз і вимоги до якісної підготовки об'єктів та матеріалів, що направляють на дослідження;
- викладацька діяльність за напрямком підготовки кадрів судово-експертних підрозділів СБ України (у співпраці з профільними ЗВО).

Висновки. Підсумовуючи наведене, вважаємо, що науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності – один із видів забезпечення судової експертизи, що полягає у створенні умов для запровадження досягнень науки і техніки в практику та включає розробку й удосконалення методичних матеріалів з проведення експертиз (експертних методів, методик, методичних рекомендацій, інструкцій тощо), розроблення судово-експертних чи техніко-криміналістичних засобів (технологій) та підготовку програм професійного навчання судових експертів.

З огляду на це основними завданнями науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі СБ України є: аналіз стану використання конкретних досягнень науки і техніки в практичній діяльності експертної установи та регіональних експертних підрозділів з проведення судових експертиз; встановлення причин і умов, що ускладнюють їхнє застосування (застарілість судово-експертних методик, їх невисока ефективність тощо); визначення заходів, необхідних для усунення негативного впливу й створення умов для використання науково-технічних досягнень.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Лозовий А. І. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків, 2015. – Вип. 15. – С. 149–156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2015/2015.pdf (дата звернення: 06.06.2018).
3. Молибога М. П. Методичне забезпечення судово-експертної діяльності – актуальне завдання сьогодення / М. П. Молибога, А. О. Полтавський // Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення : матер. наук.-практ. конф. (29 травня 2015 р., Луганськ. держ. ун-т ім. Е. О. Дідоренка). – Миколаїв, 2015. – С. 106–110.
4. Полтавський А. О. Актуальні питання вдосконалення методичного забезпечення судово-експертної діяльності / А. О. Полтавський, М. А. Прокопенко, С. С. Кириленко // Криміналістика і судова експертиза : міжвід. наук.-метод. зб. – 2013. – Вип. 58, ч. 2. – С. 167–169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kndise.gov.ua/upload/document/original/79dd89d91e.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).
5. Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахін, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 5–11.
6. Гора Й. В. Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гора Ирина Витальевна. – К., 1996. – 176 с.

7. Коршенко В. А. Теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Коршенко ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2017. – 20 с.

8. Нізовцев Ю. Ю. Судово-експертне дослідження ознак втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом віддалених атак на відмову в обслуговуванні : методичні рекомендації / ІСТЕ СБУ; Ю. Ю. Нізовцев. – Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. – 118 с.

9. Нізовцев Ю. Ю. Судово-експертне дослідження шкідливих програмних засобів : методичні рекомендації / Ю. Ю. Нізовцев ; ІСТЕ СБУ. – К., 2018. – 119 с.: іл.

10. Дослідження програмних засобів щодо їх віднесення до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації : методичні рекомендації. – Київ : ІСТЕ СБУ, 2016. – 31 с.

11. Наказ Центрального управління Служби безпеки України «Про затвердження Критеріїв оцінки кінцевих результатів службової діяльності за напрямками науково-технічного та судово-експертного забезпечення в системі Служби безпеки України» від 11.06.2018 № 1006.

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор

Т. Бутко,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

І. Ткачов

Анотація. В статті розглядаються актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності. Акцент робиться на розробку та впровадженні методичних матеріалів для проведення комп'ютерно-технічних досліджень, які виконуються експертними підрозділами СБУ в рамках розслідування кіберпреступлень.

Ключевые слова: судово-експертна діяльність, науково-методичне забезпечення, кіберпреступлення, розслідування, комп'ютерно-технічна експертиза.

Abstract. The article considers current issues of scientific and methodological support provided for forensic and expert activities. It emphasizes the development and implementation of methodological materials for computer and technical research conducted by the SSU expert departments in the field of cybercrime investigation.

Key words: forensic and expert activities, scientific and methodological support, cybercrime, investigation, computer and technical expertise.